

Vytauto Kubiliaus savivokos konfliktas: tarp metodologijos ir kūrybiškumo

Anotacija: Literatūros nagrinėjimo metodologinių klausimų svarstymas Vytauto Kubiliaus *Dienoraščiuose* iškyla kaip viena prioritetinių pasakojimo linijų. Savivokos aspektas leidžia susikonsoliduoti į paties autoriaus refleksijas, paliekant už ribų Kito – recenzentų, kritikų, institucijų – samprotavimus ir vertinimus. Aptariamo Kubiliaus konflikto esmė yra dvilypavimasis tarp kritiko pašaukimo ir mokslininko „baudžios“, tarp istorinio kultūrinio metodo empirizmo ir noro pasikliauti spontanišku estetiniu išgyvenimu, todėl galėtų būti įvardytas ir kaip „konfliktas tarp mokslininko ir kritiko“. Dalinis Kubiliaus metodologinis skepticizmas buvo nulemtas tiek istorinių sąlygų (keturiasdešimt kūrybinio darbo metų buvo privaloma marksistinio determinizmo samprata), tiek romantinės meno koncepcijos, deklaruojančios ugningą asmenybės saviraišką. Jeigu Kubilius būtų įgyvendinęs jaunystės norą „gyventi ir mirti laikraščio puslapiuose“, šiandien nekalbėtume apie kubilišką literatūrologinę mokyklą, suformuotą daugiau nei dvidešimtyje jo monografijų ir studijų.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, dienoraštis, metodologija, literatūros kritika.

*Ir aš matau, kad kūrybiškumas yra kažkokia tamsi jėga,
gili jėga, esanti anapus literatūrinių interesų,
kategoriško dvasinio degimo jėga.*

Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai*, 1980 02 23

Pastaraisiais metais Lietuvos akademinėje erdvėje vis labiau aktualizuojami metodologinio sąmoningumo klausimai. Jauni mokslų daktarai ieško naujų literatūros suvokimo kelių, prioritetiniais tyrimo objektais pasirinkdami pasakojimo strategijas, sąmonę, lytį, kūną, skaitytojo vaidmenį, rašytojo įvaizdžio konstravimo mechanizmus, postkolonijinę prieigą, įvairiausių kultūros kontekstus ir intertekstus. Naujų tyrimo strategijų paieškos ir spartus literatūrologijos

„metodologizavimasis“ visų pirma pasireiškė kaip natūrali reakcija į ankstesnius apribojimus ir atliko kompensacinę funkciją. Posūkis į teorijas manifestavo intelektualinę laisvę. Metodologijų įvaldymas ir perkėlimas į lietuvišką terpę tarsi užtikrina literatūrologų darbams „tikro“ mokslo kokybę, atitinka institucijų ir žinybų kotiruojamą „griežto“ mokslo sampratą. Gaila, šie darbai dažnai funkcionuoja gana uždaroje ir siaurą referentinę grupę aptarnaujančioje sistemoje, nesiekia ryšio su platesnės bendruomenės poreikiais bei viešoju diskursu ir yra rašomi pernelyg abstrahuota kalba. Todėl perdėtas susižavėjimas mokslingumu kartais įvardijamas kaip „metodų ir metodologijų mistifikavimas“ ir laikomas opia akademinės sferos problema¹.

Toks pakankamai prieštaringas debatų fonas skatintų peržvelgti autoritetingiausių XX a. antros pusės lietuvių literatūrologų metodologinės savivokos klausimus, permąstyti sovietmečiu egzistavusias (ne)galimybes susikonstruoti individualią literatūros tyrimo linkmę, drąsą ar baimę peržengti marksistinės ideologijos ir cenzūros ribas. Daug medžiagos apie literatūros tyrėjo metodologinio sąmoningumo radimąsi bei prieštaringą evoliuciją teikia autentiškas Kubiliaus požiūris „iš vidaus“. Dienoraščio žanras itin apnuogina rašančiojo savivoką ir vidinius konfliktus. Šiame straipsnyje aptariamas vienas aštrių permanentinių literatūrologo Vytauto Kubiliaus konfliktų, remiantis jo pusę šimto metų su nedideliais pertrūkiais rašytais dienoraščiais (1945–2004). Žinomas literatūrologas sau pačiam negailėstingai taiko įtarumo hermeneutiką, nuolat abejodamas literatūros tyrimui naudojamų metodų funkcionalumu ir savo mokslinės kvalifikacijos lygiu. Iš kur kyla toks nepasitenkinimas savo metodologine kompetencija? Tema specialesnio akylumo nėra sulaukusi, tačiau medžiagos jai rastume Elenos Baliutytės monografijoje, Ritos Tūtlytės, Aušros Jurgutienės, Audingos Peluritytės ir kt. straipsniuose, minimalių užuominų – Rimanto Glinskio studijoje apie lietuvių rašytojų dienoraščius² bei paskirose recenzijose, vertinančiose vieną ar

1 Leonidas Donskis, „Humanitariniai ir socialiniai mokslai XXI amžiuje: naujieji iššūkiai“, in: *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 15.

2 Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 188–211; Aušra Jurgutienė, „Kritikas romantizmo sąspuose“, *Colloquia*, Nr. 17, p. 11–42; Rita Tūtlytė, „Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečio lietuvių literatūros moksle“, *Literatūra*, t. 39–42 (1), 2000, p. 11–12, p. 19; Audinga Peluritytė, „Vytauto Kubiliaus kritikos tekstų poetika“, *Colloquia*, Nr. 17, 2006, p. 43–54; Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: Tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 130.

kitą Kubiliaus veikalą. Kol kas nėra aptarti ir patys neseniai pasirodę *Dienoraščiai 1945–1977* (antrasis tomas – *Dienoraščiai 1978–2004* – rengiamas spaudai) – informacijos bankas kultūros istorikams, literatūrologams, psychologams, sociologams, sovietmečio kultūros studijoms, Atgimimo tyrėjams ir pan.

Per visą Vytauto Kubiliaus *Dienoraščių* tekstą įvairiais pavidalais varijuojami metodologiniai klausimai net nenuovokiam adresatui būtų aiški nuoroda, kad jis skaito ne šiaip literatūros žmogaus, rašytojo, bet būtent literatūrologo dienoraštį. Net šiek tiek paradoksalu, kad toks intymus, asmeniškias ir subjektyvus žanras kaip dienoraštis tapo kone priešakine fronto linija svarstant specifinį profesijos aspektą. *Dienoraščiai* mums rūpimu aspektu įdomūs tuo, kad romantinis kūrybos adoravimas juose susipynęs su įnirtingomis literatūros tyrimo instrumentarijaus paieškomis, o per kelis dešimtmečius įgyti įgūdžiai ir patirtis beveik nesumažino nei autoriaus romantinių nuostatų, nei nepasitenkinimo savo metodologiniu „neraštingumu“.

Kad literatūra bus jo gyvenimo *kategoriškasis imperatyvas*, Kubilius žinojo dar būdamas devyniolikmetis. Darbas su grožiniais tektais ir jų vertinimo problemos akcentuojami nuo pat jaunystės kaip vienintelis tikslas ir idealas (tai „narkotikas, buvimo būdas“; rašys saulėlydžio dienomis). Pirmuosius penkiolika metų nei metodo, nei metodologijos sąvokos nevartojamoms, bet akivaizdu, kad vienas svarbiausių diaristikos motyvų – kaip, kokiais principais remiantis reikia suvokti ir nagrinėti literatūrą.

Įsidėmėtina, kad pirmuoju darbo dešimtmečiu (maždaug iki 1960) pasitikėjimas savimi ir savo susikurtomis literatūros nagrinėjimo technologijomis yra kur kas didesnis nei bet kada vėliau. Turiu darbo techniką, tik stinga „sielos ir proto“, samprotauja autorius. „Kodėl tu negyveni?“ – klausia artima mergaitė savo bendraklasio 1948 m. vasarą, o šis formuluoja tarsi elitinis teoretikas: „Per knygas – per tą grynąjį gyvenimo turinį – aš noriu pažinti realybę“³. Ankstyvajame dienoraštyje regėti potencialus kritikas, kuris vis dar trokšta būti kūrėjas⁴. Kai kurie dienoraščio įrašai skamba nelyg novelių fragmentai, o negailestinga

3 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, sudarė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 215. Toliau cituojant šį leidinį tekste nurodoma įrašo data ir puslapis.

4 Dešimt jaunystėje parašytų novelių publikuota laiškų tome – Vytautas Kubilius, *Lauksiu atsakymo: Laiškai / novelės*, sudarė Janina Žėkaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 433–472.

beletristinių rašymų autocharakteristika rodo turint sąmoningai formuojamų ir puoselėjamų vertintojo savybių: „Bendrai imant, dalykėlis meninės vertės neturi. Tai subjektyvi filosofija, paremta autobiografiniais realiais išpūdžiais ir neįsprausta į objektyvaus dalyko rėmus, skaitytojui darosi tik atskirų sakinių vitražu, o ne grožio jėga alsuojančiu dalyku“ (1946 08 29, 172) – taip neutraliai ir objektyvizuotai kalbama apie savo paties novelę. Jau pirmame kurse rašė temą „Literatūrinio talento problema“, tarsi išsipranašaudamas 1972 m. straipsnio „Talento mįslės“ skandalą⁵. Nuolat konstatuoja sau talento stoką, kurią bando kompensuoti alinančiu skaitymu ir ištisiniu sėdėjimu prie darbo stalo, įvairių veikalų konspektavimu, citatų išsirašinėjimu. Toks gyvenimo būdas paties įvardijamas kaip „sunkiųjų darbų kalėjimas“, „lažas“, „baudžiava“, „amžinas darbymetis“, „automatinės stoties veikimas“ ir pan. Stebina labai jauno žmogaus analitinė, aksiologinė nuostata: „Pagaliau ko aš ieškau literatūroj? Ne poetinio džiaugsmo, ne nuostabaus sielos virpėjimo, bet noro ką nors pasakyti, užrašyti apie tai, ką skaičiau“ (1948 07 15, 212). Persekiojo baimė būti vidutinybe, turėta ambicijų tapti žinomu rašytoju, kritiku, profesoriumi („Aš turiu baisyti aktyvų ir egoistinį norą būti kažkuo“, 1948 05 30, 206).

Kubiliaus samprotavimuose gana anksti fiksuojama skirtis ir konfliktinė įtampa tarp mokslo ir kritikos. Kas gi priskiriama mokslo, o kas kritikos laukams? Mokslas tapatinamas su tarnyba ir metodologijos įvaldymu, o kritika – su kūrybiškumu ir laisvesne saviraiška, kuri jam iš prigimties artimesnė. Tai ypač ima ryškėti po aspirantūros studijų (1952–1955) įsidarbinus Lietuvių kalbos ir literatūros institute. 1955 m. institutą vadina „feodالية pilimi“, kurioje tvyro nuodinga atmosfera, hierarchiniai santykiai, susikaustymas, partijos narių diktatas. Smagi yra pastaba apie tuometines vyravusias „metodologijas“ – per Janinos Žėkaitės darbo svarstymą kolega Leonas Gineitis reikalauja atskirai nagrinėti turinį, atskirai formą, kad esą „būtų akademiškai, o ne esėjiškai“ (1955 12 26, 268). Kubilius norėtų publikuoti kritikos straipsnių knygą, dirbti prie monografijų apie rašytojus, o jam instituto vadovybė primeta kažką smulkaus redaguoti, knebinėti komentarus, kiek vėliau ilgam įkinko į literatūros istorijų rašymą. Instituto terpė formuoja pedantišką literatūros istoriką ir skatina mokslines orientacijas, o viduje maištauja rašytojas ir kritikas. Dienoraštyje paliudyta, kad

5 Plačiau žr. Janinos Žėkaitės komentarą knygoje Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, p. 377–379.

kritikoje norėtų būti „centro puolėjas“; tuo tarpu apie mokslinę veiklą kalbama vien skeptiškai. Skausmingos abejonės dėl metodologinio pasirengimo Kubilių apninka maždaug nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio ir tampa didžiausia profesinė problema, kurią net galima pavadinti viena iš „įkyriųjų idėjų“, o nepasitenkinimą naudojamais literatūros nagrinėjimo būdais – pastovia būseną.

Dienoraštis magnetizuoja skaitytoją nuolatine stipria autorefleksija. Tu – „pokario vaikas“, „epochos produktas“; – ne kartą apgailestauja autorius, gavęs per didelę privalomo ideologinio muštro ir balasto porciją, kurios vėliau buvo sunku atsikratyti. Pirmos Kubiliaus publikacijos pasirodė ypač nykiu stalininio kultūros vulgarizavimo laikotarpiu (1949), todėl apmaudaujama dėl per ankstyvo debiuto. Kad debiutantas nesusigaudė, koks pražūtingas komunistų partijos diktatas ir neturėjo kritinės distancijos su primetama ideologija, liudija jaunystės epizodas, prisimintas po keturiasdešimties metų rašant autobiografiją, kurioje buvo įmanoma pasakyti tik dalelę dozuotos tiesos⁶. Kadangi Kubilius 1949–1952 m. dirbo laikraščių *Tarybų Lietuva* ir *Literatūra ir menas* redakcijose, vėliau sąžiningai pripažino patetinės pokario publicistikos padarytą žalą savo mąstymui ir stiliui. Superlatyvais apibūdindamas Irenos Kostkevičiūtės knygą *Literatūros dienovidžiai* (1964), konstatuoja, kad mokslininkui labai svarbu starto pozicija ir kada startuota. Kolegės intelektualiniams horizontams priešina savo empirizmą ir tiesioginio įspūdžio deklaratavimą „metodiką“:

Aš esu tos pokarinės mokyklos vaikas – aprašinėjimas, faktografija, pas mane beletrizuota, suemocinta, bet vis dėlto – nei akiračių, nei filosofijos. Atskiro faktelio gromulėjimas. Irkos mokykla – aukštesnės klasės, atitinkanti mūsų intelekt. amžiui. (1964 02 01, 273)

Analogiškai 1964 m. pasirodęs paties diaristo kritikos straipsnių rinkinys *Naujų kelių ieškant* pasitinkamas triuškinančia autokritika: veikalas esąs kompromisinis, beaistris, net „ortodoksinis“, nors rašant atrodęs „drąsus ir rizikingas“:

6 „O gal apie ‚Zvezda‘ ir ‚Leningrad‘ nutarimus, kuriuos perskaičiau Radviliškio stoty laukdamas traukinio, grįždamas iš Kauno, išlaikęs stojamuosius egzaminus. Man atrodė, kad tai absoliučiai mūsų neliečia, kad nieko bendro neturi su tuo, ko mes mokomės. O kaip tie nutarimai pasisuko į mane, kaip prirėmė prie sienos – juk lėčiau iš universiteto dėl to. Ir taip toliau. Argi galima sąžiningai parašyti visą tiesą? Tai žaidimas – autobiografija, kažką nutyli, kažką iškeli pagal laiko dvasią, jo reikalavimus“ (1985 08 07).

Čia pat žavimasi Tomo Venclovos paskaita apie kibernetiką: „[...] kiek aštrumo, žinojimo, liūdnos ir žmogiškos filosofijos. Tai karta, išaugusi naujoj atmosferoje, karta, kurią formavo mokslas, o ne ideologija“ (1964 02 26, 276). Kubilius jautėsi įžengęs į literatūrą beviltišku laiku, nors su Kostkevičiūte buvo bendraamžiai.

7–8-uoju dešimtmečiais itin išryškėja dualistinis dvilypavimasis tarp troškimo būti kritiku ir būtinybės likti mokslininku, krizių momentais pasireiškiantis perdėm katastrofistinėmis nuotaikomis. Kubiliaus moksliniame kelyje tokių krizių ir sunkmečių būta ne vieno (ypač agresyvus periodas tęsėsi 1972–1978 m. po apgintos disertacijos sužlugdymo, pesimizmas užvaldė kultūrinėje periodikoje įsižiebus polemikai dėl 1995 m. pasirodžiusios literatūros istorijos *XX amžiaus literatūra*). Kubiliui tinka sovietologo Evgenijaus Dobrenkos pasiūlyta tezė, kad kritikas yra ne pašaukimas ir ne profesija, o istoriškai mąstantis žmogus⁷. Kubilius puikiai jautė laiko pulsą ir domėjosi sociopolitiniais kontekstais – tai viena svarbių priežasčių, kodėl taip norėjo būti kritikas. 1965–1966 metai iškyla kaip gana ribiniai literatūros padėčiai, kritikos uždaviniais ir problemoms apmąstyti, taigi ir kitokiai kritiko laikysenai bei taktikai apsibrėžti. Mat po 1965 m. gruodį įvykusio IV LTSR rašytojų suvažiavimo atsirado literatūros proceso laisvėjimo iliuzijų. Kubilius pakiliai rašo, kad „keičiasi kartų sargybos“, kad laimėjo nauja plejada – Justino Marcinkevičiaus karta – ir jėgos strategiškai persigrupuoja:

Bet kas vyksta? Seniai ligi šiol buvo visų šventųjų principų sargyboje. Jaunieji ėjo opozicijos farvateryje. Ir jie turėjo aureolę, turėjo visų nepatenkintųjų paramą. Dabar padėtis keičiasi iš esmės. Jie patys turi stoti šventųjų principų sargyboje. Ir Baltakis jau kalbėjo apie poezijos subjektyvumą, Sluckis pasižadėjo vaizduoti tik teigiamą herojų. Vadinasi, ką atlikinėjo iki šiol seniai, dabar turės atlikti Miež[elaitis], Sluckis, Baltakis. Gal ne tokiu mastu, bet turės. Vadinasi, literatūros pažangai dabar būtina turėti naują šiai jėgai opozicinį judėjimą, burti naują pasaulį. (1965 12 16, 312)

Kadangi, Kubiliaus įsitikinimu, tikra kritika visada stovi opozicijoje, negiria ir nenuolaidžiauja, o sako teisybę ir pateikia rimtas sąskaitas kūrėjams, jis nedvejodamas skelbia „absoliutų reiklumą visiems“, ypač savo amžininkams ir naujiems dabarties literatūros šeimininkams – Marcinkevičiaus kartai, idant ši ne-

7 Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Kritikas lūžio metais“, skirtoje prof. habil. dr. Vytauto Kubiliaus 80-mečiui, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006 11 23.

suskubtų „kanonizuotis“. Drauge kritikas žino, kad bus verčiamas tarnauti naujiems chruščiovinio atlydžio „kunigaikščiams“. Deja, ši įžvalga pasitvirtino jau 1967 m. pradžioje: „esminis pakitimas pažiūrose į literatūrą neįvyko. Mes stovim ant to paties pagrindo. Mes reikalaujame tos pačios politinės literatūros, kaip ir 1953 m.“ (1967 02 25, 327). O ir vėlesniais dešimtmečiais „nauji kunigaikščiai“ nuolat ir sparčiai keitėsi – imtinai iki postmodernizmo ir globalizacijos.

Literatūros suvalstybinimo sąlygomis kritikos sfera buvo nepalyginamai rizikingesnė, bet kur kas labiau operatyvi ir efektinga nei akademinis darbas. Čia buvo galima išsaugoti bent minimalią asmenybės autonomiją, pramušti oficialumo kiautą ir turėti galimybę komunikuoti su visuomene, kuri buvo įpratusi iškoduoti tiek rašytojų, tiek kritikų tekstus, užtekdavo tik subtilių nuorodų. Kubilius norėjo vaidinti scenoje, o ne tūnoti užkulisiuose ar smilkti „feodalinės pilies“ rūmuose, jautėsi pašauktas kariauti, grumtis, polemizuoti, vertinti, teigti ir neigti, žinojo turįs tam jėgų ir parako: „Galvoj nesėdi lit. teorija, o polit. protestas ir ginčai“ (1966 05 24, 315). Atviraujantis dienoraščiui intymųjų užrašų raštvedys pastoviai linkęs į pesimizmą, todėl ir konfliktą tarp objekto ir subjekto, tarp metodo ir laisvo kūrinio interpretavimo net pernelyg ryškina ir afišuoja: „Aš vis labiau galvoju, kad mano pašaukimas – kritika. Tegul jos galimybės ribotos, bet būtent čia plėšytis, gyventi, reaguoti į viską“ (1966 09 09, 324). Tai galėtume laikyti aliuzija į šiuolaikinės recepcijos teorijos postulatus, kad kritika yra skirta tarpžmogiškiems santykiams: žadinti, provokuoti, megzti kontaktus su numanomu skaitytoju, kuris yra suinteresuotas literatūrinio lauko dalyvis. Kubiliui norisi rašyti apie William'ą Faulknerį ir Motiejų Valančių, lyrizmo bangą ir Juozo Apučio noveles. Trumpai tariant, apie gyvą procesą, apie viską, kas literatūroje dedasi čia ir dabar „be jokio sumanymo leisti iš to knygas. Gyventi ir mirti laikraščio puslapiuose“ (ten pat). Laikinoji laikraščio erdvė laikoma pačia patraukliausia raiškos sfera, nors tuo metu jau buvo išspausdintos keturios autorinės knygos ir sumodeliuota penkta – monografija apie Salomėją Nėrį.

Kubiliaus-kritiko likimas klostėsi gana dramatiškai, nes savaiminga ir natūrali kritika anomis aplinkybėmis labai sunkiai skynėsi kelią. Ji nuolat buvo trandoma tiek suabsoliutintos marksizmo doktrinos, tiek dar labiau – jos tarnų. Dalyvaudamas *Tiesos* oficiozo surengtoje diskusijoje apie kritikos priedermes, Kubilius savo adresu išgirsta priekaištą, kad jis literatūrą traktuoja kaip imantinį reiškinį be ryšio su gyvenimu ir tiriąs uždarus jos dėsningumus, nors *Dienoraščiuose* kaip tik džiaugiasi, kad ateities kelias – tai vidinio literatūros

mechanizmo, vidinės sąrangos nagrinėjimas. Diskusijos metu LKP CK skyriaus vedėjui Lionginui Šepečiui jis meta frazę: „Panaikinkite neliečiamųjų sąrašą, ir bus tada kritika“ (1965 11 13, 308), nes „visa kritikos funkcija – būti sraigteliu begal. polit. mechanizme. Ir nežinia, kada tu čia patarnauji literatūrai, o kada pakenki“ (1965 11 26, 310). *Dienoraščiuose* šmėsčioja konstatavimai, kad vėl ateina laikas antrą, trečią ar ketvirtą kartą pasitraukti iš kritikos („palieka tau – mokslą, kuriam tu neturi pašaukimo ir noro“). Kubilius kritikas pakartotinai kaltinamas, kad griaua tarybinės literatūros pagrindus, o iš tiesų – neįtinka neliečiamųjų sąrašo nariams, ypač „didžiūnams“ (Juozui Baltušui, Eduardui Mieželaičiui ir kt.). Tai drama nepartinio žmogaus, kuris besąlygiškai priklausė nuo kolegų literatų – komunistų partijos narių ir buvo šokdinamas ne tik valdiškų institucijų, bet ir konkrečių asmenų, išsižeidusių dėl nenuolaidaus savo kūrybos vertinimo. Bet vis tiek Kubiliui atrodo, kad vienintelis talento gyvavimo būdas – „kūrybinio aktyvumo principas“ (1966 09 4, 322), o kultūra – genties, tautos išlikimo pagrindas. *Dienoraščiuose* nesyk pasikartoja mintis, kad tik konformistų dėka gali egzistuoti ir rašyti nekonformistai (taip lojalusis Algimantas Baltakis atveria kelią spausdintis Juditai Vaičiūnaitei, Sigitui Gedai). Priverstinio konformizmo diplomatiją neretai sprogdina nepakančioji, maištingoji Kubiliaus dvasia: „Ir jei yra kokia nors vertė, tai tik pasipriešime, tai tik teigime to, kas žmogiška, kas neoficialu“ (1965 02 23, 295). Suprantama, kad kritikos žanrai buvo palankesni neoficialiam žmogiškam turiniui reikšti⁸, o be galimybės tai viešai deklaruoti Kubilius jautėsi tik „literatūros valdininkas“. Ilgainiui reziumuos: „Bet bandžiau emocionaliai ir personaliai suvokti literatūrą. Bandžiau išvesti kritiką iš žargono, suteikti šiokią tokią stilių. Tai apsimokėjo“ (1989 09 24)⁹.

Nerimastingos plunksnos savininkui sunku išsilaikyti akademinio diskurso rėmuose: „Aš gyvenu kaip poetas kažkokiais vidiniais impulsais, o ne blaiviai apskaičiuotu veiklos planu“ (1972 03 28, 382). Tai romantinės asmenybės laikysena, deklaruojanti autentišką saviraišką, išgyvenimų amplitudę, maišto dvasią. Mokslas – juk ne tik metodologija, tai ir loginės jungtys, medžiagos struktūrini-

8 Po ketverto mėnesių beveik analogiškas įrašas: „Jei galvotum apie savitumą, rašymo savitumą, tai aš manau, kad tavo savitumas – ne teoret. išvedžiojimuose, o žmogiškume, stichiškume, nuoširdume. To privalai siekti, tai jėga tavo. Ir todėl kritika, matyt, liks artimas tau žanras“ (1965 06 21, 303).

9 Toliau cituojant iš spaudai rengiamo antro tomo *Dienoraščiai 1978–2004* nurodoma įrašo data be puslapio.

mas, sistemiškumas, neutralus kalbėjimas, kuris Kubiliui buvo svetimas. Pabaigęs monografiją *Kazio Borutos kūryba*, prisipažįsta:

Aš visur kišu save, kalbu apie save, kišu savo problemas ir savo situacijas. Tai suteikia mano rašymams intymumo, saviraiškos elementų, bet sumažina jų objektyvumo, aiškumo, nepaneigiamumo reikšmę. Bet nuo savęs negali niekur pabėgti, ypač aš nepajėgiu to padaryti. Svetimoje figūroje aš nuolat įdedu pats save, tai rodo, kad aš niekur nenuėinu nuo kritikos pašaukimo, nuo lyrinės balso prigimties. (1974 09 03, 434–435)

Dienoraščių vidinės įtampos ir paties diaristo asmenybės tipas patvirtina Aušros Jurgutienės įžvalgą, kad romantizmo tradicija kiaurai permelkusi visus Kubiliaus darbus, „nes ji buvo ne tik jo kritikos objektas, bet ir vidinio metodologinio mąstymo ir net pasaulėjautos elementas“¹⁰.

Iš visų savo raštiškų intelektualinio aktyvumo formų Kubilius labiausiai vertino straipsnio žanrą (ir jį siejo su kritikos sfera). Abejonių įsiūbuotos svarstyklės itin retai pasvirdavo mokslo pusėn. Taip atsitiko planuojant monografiją apie Ievą Simonaitytę, patriotišką knygą, kurioje tautos likimas/išnykimas turėjo suskambėti kaip generalinė tema, okupacijos sąlygomis autoriui atrodžiusi šiek tiek savižudiška, todėl principinė, intriguojanti. Jis iš anksto ramina ir nuteikia save, jog teorija – „tai pilstymas iš tuščio į kiaurą. Monografija – rimtas studijinis darbas“ (1979 01 20) ir susitelkia į nuodugnius empirines Mažosios Lietuvos kultūros studijas (ne tiek į Simonaitytės kūrybą, kiek į jos kontekstus). Kultūrinis istorinis metodas čia išnaudojamas maksimaliai ir funkcionuoja įtaigiai, o monografijos autorius netikėtai suspenduoja įprastą savikritiką. Bet tai reta išimtis.

Visam profesinės karjeros laikui įsigaliojo 1966-aisiais pasiskelbta pikta ištarė: „Mokslininku man nebūti. Diletantas, kuris bando apsišviesti“ (1966 05 16, 315). Po dvidešimties metų atsikartoja: „Šiuolaikinis mokslas nepakenčia diletantų“ (tai pirmas knygos *Žanrų kaita ir sintezė* sakiny, 1986). Dar po dešimtmečio:

Aš taip lengvai rezignuoju, taip lengvai persiimu: esi nereikalingas, esi silpnas, tikrai praėjo tavo laikas – diletantiškos emocijos, kruopštumo laikas; dabar tikras žinojimas, įkvėpimas, laisvos asmenybės alsavimas. Šito aš neturiu. Todėl taip greitai slenku į nuošalę. (1995 02 12)

10 Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, p. 13.

Saviplaka dėl mėgėjiškos literatūros analizės paskutiniaisiais gyvenimo metais ne silpsta, o tik stiprėja: „Skaitau mąstytojų biografijas. Jaučiu klaikų savo diletantizmą. Pagaliau niekam nereikalingas toks paviršutinis rašymas“ (2002 09 12). Kubilius be paliovos signalizuoja apie kritikos prioritetus, o „mokslininkas per prievartą“ – žymėta tema visame *Dienoraščių* tekste, todėl individualaus metodologinio silpnumo priežastys sąžiningai gvildenamos metai po metų. Daugelyje įrašų Kubilius apgailestauja, kad jo kartai teko toks „liesas intelektualinis davinys“ ir nebuvo galimybių rimtai metodologiškai pasikaustyti, įgyti fundamentalesnio metafizinio galvojimo pagrindų. „Visas tas amžiaus idėjinis balastas veliasi galvoje“; – rašo 1969-aisiais, o keleri metai prieš mirtį su kartėliu konstatuoja, kad į smegenis įsigėręs marksistinis determinizmas vertė literatūrą traktuoti kaip istorijos tarnaitę. Peržvelgdamas ankstyvuosius darbus ironizuoja patosą, kurio pilna monografija *Julius Janonis* (1962): „Pats didžiausias bolševikas kitaip neparrašytų. Stebėtinas užsidedimas“ (1986 02 27). Užsidedimas buvo sąlygotas objektyvių aplinkybių, išorinių literatūros lauko problemų, kurias diaristas kontempliuoja daugybę kartų, svyruodamas tarp pasiteisinimo/pasibjaurėjimo (viską diktuoja politika, reikia būti dviveidžiu, leisti į kompromisus; viena sakai ir rašai, kita galvoji; esi atribotas nuo Vakarų kultūros; rašytojų aplinka kerštinga, nesolidari – tokiomis sąlygomis neįmanoma susikurti optimalesnį literatūros tyrimo metodą, be to, naujų kalbėjimo būdų paieška – tik slaptos savišvietos reikalas).

Bląškymasis tarp mokslo ir kritikos tikrai kūrybingam žmogui buvo tarsi užprogramuotas, nulemtas mentalinių, psichologinių priežasčių, skylėtose erudicijos. Skaitant *Dienoraščius* ryškėja metodologinių nuostatų glaudus ryšys su pasaulėžiūra. Vargo ir skurdo vaikas natūraliai simpatizavo socialdemokratinei linkmei, todėl debiutuodamas gana natūraliai priėmė „kovingos“ kritikos postulatus ir tikėjimą, kad literatūra gali reformuoti gyvenimą, o kritika – pačią literatūrą. Pokario kartos humanitarami turėjo silpnas kultūrinės atramas, buvo atkirsti nuo Vakaruose galiojančių teksto skaitymo mokyklų ir naujesnių teorijų („ubagiškas žinių rankiojimas“; 1988 12 05). Kai legitimuota tik viena mokykla, viena kritikos praktika, kai reikėjo apdairiai laikytis marksistinio diskurso taisyklių, laisvesnė mintis ar frazė prasprūsdavo kontrabandos keliu vien asmeninės drąsos dėka („Dariau iki maksimaliai leistinos tuo metu ribos“; 1985 03 04). Sociokultūrinis sovietmečio kontekstas įdomus tuo, kad savo rizika galėjai tikrinti legitimumo ribas, bet „pasąmonėj glūdintis atsargumas saugo nuo išsišokimų“ (1985 04 18). Kubiliaus bandymai dažniausiai baigiasi tuo, kad vieni kaltina kaip eretiką, kiti atmeta kaip

marksistą. O instituto jaunuosius kolegas jis dar 8-ajame dešimtmetyje neoficialiai supažindino su „vidinio cenzoriaus“ sąvoka ir jo veikimo padariniais.

Dažname įrašė Kubilius analizuoja ir vardyja negatyvius savo mąstymo bruožus: akiračio siaurumas, dogmatizmas, išgyvenimo šaltumas, dirbtinumas, apriorinis galvojimas. Ilgėdamasis teorijos išmanymo, intelektualinio pasikaustymo, formos nagrinėjimo įgūdžių (įgyjamų ir išmokstamų dalykų), skundėsi ir įgimto gyvo jausmo, nervo, intensyvaus pulsavimo, „praregėjimo“ stygiumi. Peikė savo literatūros suvokimo „kietumą“ – esą jame nėra plastikos, nuoširdumo, išskentėtos tiesos; nėra vidinio polėkio, tik prisiskaitymas, „citatų batalionai“. Atrodo, Kubilius intuityviai vadovavosi Romano Jakobsono literatūrologijos apibrėžimu: literatūros mokslo objektas – tai *literatūriškumas*, todėl nuolat kildavo nesibaigiantys klausimai: kokiuose teksto lygmenyse to literatūriškumo ieškoti? Jam buvo akivaizdu, kad ne idėjiniuose, ne sociologiniuose; greičiau įsivaizduoto amžinojo grožio, estetinio skambesio ar ypatingos dvasios imanencijos, kuriems apčiuopti, o ypač argumentuoti neturėjo instrumentarijus (bandė remtis stilium, poetinės kalbos analize, bet esmė išsprūsdavo), tad savo darbus talžė autoanalizės kirčiais. Apie kiekvieną savo knygą vienuose parašydavo tiesiog žlugdančią autorenziją. Šita saviplaka prasidėjo rengiant spaudai monografiją *Salomėja Nėris* (1968), kandžiai pakrikštytą veikalu „tarp saldžios poetizacijos ir mokslškumo“: „Jokios teksto analizės, tik jautimų iliustracija“ (1967 08 15, 333). Toji „jautimų iliustracija“ ir buvo estetinis interpretavimas, pagrįstas įsijautimu į tekstą, spontaniškomis reakcijomis ir jų komentarais. Estetinį išgyvenimą suvokė kaip besąlygišką atsivėrimą meno kūriniiui, o tam atsivėrimui išreikšti naudojosi itin metaforizuota kalba. Jei nepavykdavo tiesioginis intymus kontaktas su tekstu, Kubiliui atrodydavo, kad jo rašymas sausas ir nuobodus, kad iš interpretacijos dinga kūrybiškumas, gyvybė. Monografijai *XX a. lietuvių lyrika* (1982) apibūdinti rado vienintelį teigiamą sakinį: „legalizuojamas visu plotu modernizmas, įvedamas Aleksandriškis“. Autorius įsivaizduoja, kad šioje knygoje nepasiekė lyrikos šerdies, nes ją išmatavo tik srovių masteliu, vien medžiojo įvaizdžius, o reikėję iškelti muzikalumą kaip svarbiausią lyrikos sandą. Rašydamas monografiją *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje* tariasi žinąs didžiausią knygos ydą:

Pagrindinė problema yra metodo. Štai ko reikia ieškoti. Bet metodas tai mąstymo būdas, jo neįsigysi, jis formuojasi kartu su žmogumi. Aš esu istorinės kultūrinės mokyklos žmogus, o noriu parašyti modelių sistemą. (1988 07 21)

Jam atrodė, kad nuolat sukasi ratu, interpetuodamas tipologiškai panašius rašytojus ir taikydamas jiems tas pačias kanonines schemas („visi tie kovingieji poetai“). Eksploatuodamas istorinį kultūrinį metodą jo minusais laikė empirizmą, prisirišimą prie rašytojo biografijos, marksizmo įdiegtą istorinės situacijos paisymą, didaktinį elementą, tezinį mąstymą, citatizmą ir pan. Vadindamas save eklektiku, nuolat pasigedo analitiškumo, autokritiškai vertino impresionistinį komentarą ir stiliaus ekspresiją („švaistymasis fraze“), ilgėjosi „gyvų linijų, apie kurias grupuotūsi visa žinojimo medžiaga“, stambesnių intelektualinių koncepcijų, nepriklausomo strateginio principo, kurį vadino „esminiu galvojimū“:

Svarbu būtų susidaryti „esminį galvojimū“, nesiblaškyti, o jausti esmę, jausti tikrumą. Dabar vis tiek lieka diletantiškas slydimas. O kur ta esmė? Ji glūdi ne pačioj literatūroj, o kažkur kitur, žmogiškose vertybėse, išgyvenimuose, santykiuose. Bet tą santykį susidaryti dabar sunku, mes bėgam nuo aiškių ir kategoriškų sprendimų, mes nenorim turėti savo aiškios nuomonės, mes slepiame patys nuo savęs savo nusistatymus. Ir taip per visą mūsų literatūrą. Todėl nėra tikrumo, nėra aistros, nes kažkokie esminiai dalykai yra išstumti iš sąmonės. (1979 01 10)

Taip suprastą „esminį galvojimū“ siejo ne su varžančia metodologija, o su pasaulėvaizdžio darna, egzistenciniu lygmeniu, atvirumu istorinei tiesai, įsipareigojimu tautinei kultūrai. Todėl Kubiliui mielesni laisvi pasvarstymai, kurie esą labai tinka besikeičiančioms literatūros situacijoms negu darni loginė schema. Jam rūpėjo literatūros savimonė, jos iliuzijos, kriterijai, vertybiškumas ir kismas. Tai kritiko arealas. Neprisirišimas prie metodo teikė lankstumo ir natūralumo, atliepties jo aukštintam estetiniam literatūros išgyvenimui, spontaniškumui, improvizacijai. Kitų darbuose labai vertino teorijų išmanymą ir nardymą pasauliniuose kontekstuose. Todėl žavėjosi Aušros Sluckaitės kritika, Donato Saukos imlumu naujoms žinioms ir sugebėjimui jas perleisti per save, Aušros Jurgutienės „minties arka“, Algio Kalėdos laisvu teorinių sąvokų vartymu, Donaldo Kajoko pasaulėvaizdžio Vieniu ir pan.

Beveik nepaliaujamą metodologinę savistabą Kubilius reziumuoja taikliais sakiniais, kaip antai: „Aš rašau straipsnius kaip emocines deklaracijas su pasiutusiū kategoriškumu“ (1972 03 24). Šiame prisipažinime koegzistuoja idėjiškai angažuoto kalbėjimo (kuriame galėtume rekonstruoti bendruomeninius idealus, pilietiškumą, tautinę savigyną) ir stiprios emocinės išpažinties samplaika. Suvok-

damas, kad toks mąstymas ir rašymas „primityvus, naivus – mokslo atžvilgiu“, savo kūrybinės prigimties perlaužti negalėjo, todėl, anot Elenos Baliutytės, „ir ‚mokslingi‘ Kubiliaus veikalai iš esmės turi kritikos prigimtį“¹¹. O jam pačiam kartais atrodė, kad kaip tik mokslininko įgūdžiai gadina kritiko darbus:

Aš įvažiuoju į kritikos straipsnį su didžiuliu amunicijos sąstatu, su visomis patrankomis; tai literatūros mokslas kaip tvirtovė čia įsitvirtina, o kritikas ateina plikas; jis viską nešasi savyje, jis yra instancija – autoritetas pats sau. (2002 04 08)

Kubiliaus *Dienoraščiuose* ištisai susiduriame su savo paties rašymo ir galvoji-mo įpročių kritiška analize, liudijančia aukštą savivokos koeficientą. Aptariamąjį konfliktą (metodologija/kūryba, mokslas/kritika) sąžiningas diaristas irgi kiek hipertrofavo – juk ne tiek skirtingos yra mokslo ir kritikos kalbos, kiek intencijos, tikslai, adresatas. Nuolatinę metodologinę autorefleksiją skatino profesinis maksimalizmas, siekis neatsilikti nuo kolegų bei pragmatinis poreikis atsinaujinti, ypač radikaliai keičiantis istorinei situacijai. Atkūrus nepriklausomybę tai buvo strategiškai aktualu ir dėl akademinės veiklos (dėstė VDU, buvo daugelio disertacijų vadovas, įvairių mokslinių tarybų, komisijų narys ar pirmininkas etc.). Kūrybinio kelio pabaigoje atsiranda naujas – suprofesionalėjimo – motyvas, signalizavęs, kad kūrybiškumą, įkvėpimą keičia amato įgūdžiai, statiškas proceso grafavimas, kartojimasis, iliustratyvumas, stiliaus klišės. Keiksnodamas paviršutinišką savo darbų metodologiją vadina ją „įspūdžių dėstymu“, „mėgėjiškais komentarais“, „vienaplaniu mąstymu“, „rytietišku rašymu“¹². Negailėtingas ir superkritiškas savo paties atžvilgiu, Kubilius buvo labai pažeidžiamas kitų: sunkiai išgyvendavo tiek polemines pastabas, tiek per menką visuomenės rezonansą. Viena vertus, nemėgo viešumos, norėjo pasišalinti iš akademinų postų, vengė jubiliejų ir sveikinimų, kita vertus, skundėsi dėmesio stoka, nekantriai laukė veikalų recenzijų, neretai jautėsi nereikalingas, pamirštas. Atgimimo metais stiprėjo autsaiderio jausena („Nėbėra prieš ką grumtis, kam įgelti. Todėl nėra taikinio ir tikslo“, 1989

11 Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 205.

12 „Redaguoju savo ‚Salomėją‘. Atstatinėju žiaurius išbraukymus. Bet klaiku – kaip retoriška, deklaratyvu. Kaip maža faktūros, conceptualumo. Tai ir yra ‚rytietiškas‘ rašymas – patetiškas, emociingas, bet nesupresuotas, į esmę nenuitaikytas“ (1988 01 13); „Skaitau estus – conceptualus mąstymas, ramus, lygus, bet toli matyti. Mano – viskas emociinga, sukiršinta, perdėta. Tai rusiška mąstymo maniera“ (1990 02 03).

11 16). Įsirašymas į naujųjų laikų kontekstą vyko per skausmingas, varginančias autopsichologines kolizijas. Ne kartą svarstoma, kad kiekvienas kultūros žmogus, gyvenęs okupacinėje sistemoje ir joje funkcionavęs, turi atlikti „asmeninę desovietizaciją“, kuriai pats skyrė beiliuzinius vėlyvųjų užrašų puslapius.

To aš ir laukiau, kad ateis nauja epocha, ir visi mūsų kentėjimai, drąsos ir kompromisai bus juokingi, menki. Taip aš lieku nurašytas – kartu su ana epocha. Taip ir turi būti. Aišku, nepaisant visų pastangų, vis tiek likau sovietinis kritikas, o ne vakarie tiškai mąstantis žmogus. (1991 05 21)

Kubiliaus metodologinė savivoka evoliucionavo vis didesnio pesimizmo ir nusivylimo link, kaip ir visos kūrybinės karjeros balansas („prisitaikėlis, prisi skaitėlis“, „grojās iš laiko natų“, „postmodernizmo nepriimu, o tradicija pabodo“, „diagnozė – ištuštėjimas“). *Dienoraščių* tekstas iš esmės patvirtina ankstesnes tyrėjų išvalgas apie Kubiliaus metodologinių nuostatų prieštarumą ir drau ge atskleidžia begalę šio sudėtingo reiškinio niuansų. Bene daugiausia paties Kubiliaus autokritikos susilaukusį istorinės kultūrinės mokyklos „empirizmą“ šiek tiek švelnina šiandien atgyjanti sociologinė tyrimų linkmė, reabilituojanti kūrinių „socialinį būvį“ kaip svarbų analizės objektą.

Bet, žvelgiant plačiau, kas lieka atmetus bet kurią metodologinę mokyklą? Lieka tik kritiko talentas. Jei egzistuoja palankios sąlygos ir galimybės, teorijos ir metodų išmokstama, o gyvas santykis su kūriniu duotas prigimties. „Kūrybišku mas kaip principų principas“ (1989 10 16) – tai Kubiliaus siūlomas orientyras ne tik atskiram individui, bet visai lūžio metų kultūrai. Be to, pusšimtį metų dirbęs su įvairiausiais tekstais ir užgrūdintas primesto metodo „nekūrybiškumo“, patyręs literatūrologas blaiviai suvokė metodologinio pažinimo ribotumą apskritai, kurio kartais nenori pripažinti dabarties tyrėjai, įtikėję metodologinio pasiren gimo visagališkumu. Kubilius tarsi tikras rašytojas (ne tik vertintojas) buvo lin kęs pasikliauti aistra, instinktu, intuicija, žūtbutiniu prisirišimu prie literatūros, subjektyviu santykiu, „dvasiniu degimu“; o ne išgrynintoje erdvėje funkcionuo jančiomis metodologinėmis procedūromis, kurių jam, epochos suvaržytam, ir nebuvo duota preziciškai pažinti.

Metai iš metų pliekdamas savo „mokslinį bergždumą“, Kubilius parašė per dvidešimt knygų ir tapo vienu savičiausių lietuvių literatūrologų, kurio stiliaus nesupainiosi su niekienu kito.

A Conflict in Self-Awareness: Between Methodology And Creativity

Summary

The paper is based on the *Diaries 1945–2004* by Vytautas Kubilius because the diary genre is particularly valuable for revealing the self-awareness of an individual. Discussion of methodological issues is one of the most important story lines in the *Diaries*. The aspect of self-awareness allows the reader to concentrate on the author's reflections rather than on the evaluations of others – reviewers, critics or institutions. The core of the conflict experienced by Vytautas Kubilius lies in the ambivalence between his vocation as a literary critic and the 'serfdom' of a scholar, between the historical cultural method of empiricism and the wish to rely on the personal spontaneous aesthetic experience, which could be referred to as "a conflict between the scholar and the critic". Kubilius' relative methodological scepticism was determined both by the historical circumstances (the obligatory adherence to Marxist determinism during the forty years of his creative work) and the romantic concept of art asserting passionate self-expression. If Kubilius had realised his youthful wish 'to live and die in the pages of a newspaper', we would not be speaking today about the Kubilius school of literary criticism developed in over twenty monographs and studies.

Key words: Vytautas Kubilius, diary, methodology, literary criticism.
